

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

ВЕЛЕМЕЦЬ
ОЛЕКСАНДР ВІКТОРОВИЧ

УДК 370.1

**РОЗВИТОК ОСВІТИ І ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ НА
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В XVI-XVII СТОЛІТТЯХ**

13.00.01 - ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1998

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

АКТУАЛЬНІСТЬ І ДОЦІЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Могутній спалах українського національного відродження, зростання уваги до історичної спадщини, до набутого століттями духовного багатства - благородне знамення ХХ століття. Повертаються із забуття сотні і тисячі фактів, подій, імен видатних осіб, напівзабутих творів педагогічної та культурної спадщини. Поступово, як після затяжної хвороби, набирають сили у правдивому показі нашої минувшини заідеологізовані фальшивими постулатами гуманітарні науки.

Запорука духовного відродження України - відтворення правди, знання свого родоводу, культурних надбань предків. У XVI-XVII століттях наша країна, незважаючи на перемоги і поразки в боротьбі за державність, православну віру та народність, переживала своєрідний ренесанс, який забезпечив їй європейський рівень соціального і культурного прогресу.

В Україні у XVI-XVII століттях активно почала розвиватися педагогічна думка на гуманістичних засадах античності та успіхах навчальних закладів Західної Європи, головним принципом та завданням якої було виховання моральних народно-християнських цінностей, так як впродовж віків глибока внутрішня релігійність - невід'ємна риса українського національного характеру.

В ті часи українському народові, щоб зберегти свою мову, культуру, традиції доводилося вести постійну і тривалу боротьбу проти польсько-литовської шляхти, кримських ханів, татаро-монгольських завойовників, угорських загарбників та релігійної агресії Ватикану. Особливо це стосувалось західноукраїнських земель, які протягом довгих віків знаходились під іноземним гнітом - татаро-монгольським, литовським, польським, австрійським. Це перешкоджало розвитку педагогічної думки на західноукраїнських землях, а в деяких випадках надавало їй певних специфічних рис. На розвиток вітчизняної освіти мали певний вплив проникнення передових педагогічних ідей Візантії, епохи Відродження, Реформації, прогресивної педагогічної теорії і практики західних і східних слов'ян. Однак все ж таки в своїй основі українське шкільництво в XVI-XVII століттях розвивалось на власному національному ґрунті.

Наукова і громадсько-політична актуальність теми зумовлена потребою її дослідження з метою забезпечення поглибленого вивчення закономірностей розвитку школи і освіти в тісному взаємозв'язку із загальним прогресом української культури.

В умовах розбудови незалежної української держави та відродження національної культури визріла об'єктивна потреба в ґрунтовному дослідженні творчої спадщини вітчизняних педагогів і використання його результатів для подальшого розвитку педагогічної науки та удосконалення навчально-виховної практики. Воно допоможе краще пізнати минуле, збагнути сучасне й передбачити майбутнє, відродити в Україні автентичну педагогічну думку, забезпечити єдність, наступність і спадкоємність поколінь.

Не можна сказати, що розвиток педагогічної думки на українських, а особливо західноукраїнських землях не цікавив учених. Дослідженням розвитку шкільництва цього періоду в тій чи іншій мірі займались учені різних часів, хоча системне вивчення документів і актів розпочалося відносно пізно - в середині ХІХ століття. До найбільш ранніх праць належать публікації таких дослідників як В.Аскоченський, Д.Зубрицький, І.Забелін, І.Шараневич, К.Харлампович, М.Булгаков, Н.Лавровський, О.Ілляшевич, С.Соловійов, Я.Головацький.

Певний вклад у дослідження даної проблеми внесли Д.Дорошенко, І.Франко, К.Студинський, М.Петров, М.Максимович, М.Драгоманов, М.Грушевський, М.Лукас, Н.Полонська-Василенко, О.Єфименко, С.Голубєв, Хв.Титов, І.Крип'якевич.

Дослідженню розвитку освіти та педагогічної думки цього періоду, діяльності братств і братських шкіл помітну увагу приділяли такі науковці, як Б.Мітюров, В.Пічета, В.Шокотко, З.Хижняк, Д.Мицько, Є.Мединський, М.Ковальський, М.Даденков, М.Марченко, О.Дзюба, С.Бабишин, Ф.Науменко, Я.Ісаєвич та інші.

Незважаючи на чисельність наукових досліджень, в яких вивчались історія шкільництва та педагогічна думка на Україні в цей період, досі ще не має праці, в якій розкривалися б усі сторони розвитку освіти і педагогічної думки на західноукраїнських землях. Майже не досліджене питання про генезис, соціальний склад та організаційну структуру братств, зміст освіти в братських школах, їх суспільно-політичну діяльність. Фактично не досліджене питання національного виховання в братських школах, не розкрито величезний внесок братств і братських шкіл у справу розвитку демократичного та гуманістичного напрямків української освіти і культури.

Саме дослідженню названих питань і присвячена наша дисертаційна робота "Розвиток освіти і педагогічної думки на західноукраїнських землях в XVI-XVII століттях".

ОБ'ЄКТОМ ДОСЛІДЖЕННЯ виступає прогрес української школи і педагогічної думки на Західній Україні в епоху середньовіччя.

ПРЕДМЕТОМ ДОСЛІДЖЕННЯ є традиції й тенденції розвитку демократичної педагогіки на західноукраїнських землях у XVI-XVII століттях.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ - спираючись на загальний аналіз соціально-економічних та культурних процесів, дослідити стан навчально-виховної роботи на західноукраїнських землях у XVI-XVII століттях, з'ясувати суть педагогічних ідей, на яких вона базувалась, виявити можливості їх використання у сучасній педагогічній науці й практиці в умовах відродження та розбудови національної школи.

ГІПОТЕЗА ДОСЛІДЖЕННЯ - на основі аналізу архівних матеріалів, творів видатних діячів вітчизняної педагогіки та досліджень за даною темою українських і зарубіжних науковців ми припускаємо, що західноукраїнська освіта XVI-XVII століть - цілком самобутнє та самостійне явище. Загальноосвітні і народознавчі ідеї, відображені в ній і пройняті принципами гуманізму й демократизму, є результатом багатовікового педагогічного досвіду українського народу з проявом рис європеїзму.

У відповідності з об'єктом, предметом, метою та гіпотезою дослідження були визначені такі його **ЗАВДАННЯ** :

- розкрити роль соціально-економічних і громадсько-політичних факторів, які зумовили певний прогрес розвитку освіти на західноукраїнських землях у XVI-XVII століттях ;
- проаналізувати особливості іноземних впливів на розвиток вітчизняної педагогічної думки;
- висвітлити самобутність розвитку української освіти цього періоду та її базову основу;
- здійснити конкретно-історичний аналіз і розкрити основні риси й зміст освітньої діяльності західноукраїнських братських шкіл та особливості навчання й виховання в цей період ;
- дати аналіз навчально-виховної діяльності видатних педагогів , освітньо-культурних діячів Західної України, їх педагогічних поглядів на формування особистості та виховання національної самосвідомості ;
- визначити можливості використання національного досвіду навчання та виховання аналізованого періоду на засадах народної педагогіки в сучасному реформуванні освіти та виховання.

НА ЗАХИСТ ВІНОСЯТЬСЯ :

- 1/ результати дослідження особливостей розвитку школи і освіти на західноукраїнських землях в умовах іноземної експансії та боротьби за національне визнання ;
- 2/ узагальнення, які розкривають зміст, методи і засоби навчання в різних типах шкіл Західної України у XVI-XVII століттях;
- 3/ висновки і положення, які характеризують основні традиції й тенденції розвитку школи, освіти і педагогічної думки на західно-українських землях у названий період;
- 4/ аналіз і оцінка ролі й внеску видатних педагогів та освітньо-культурних діячів у розвиток освіти, школи, педагогічної думки та духовного збагачення українського народу;
- 5/ узагальнення передової прогресивної спадщини минулого з метою використання її у становленні та утвердженні української національної системи і структури освіти, педагогічного досвіду у відбудовчий період української державності.

МЕТОДОЛОГІЧНУ ОСНОВУ дослідження становлять положення загальної філософії про діалектичний взаємозв'язок явищ у природі й суспільстві, взаємообумовленість розвитку особистості й суспільства, ідеї народної педагогіки, її керівні принципи, обґрунтовані та розвинуті педагогічною наукою, положення про взаємодію народної й наукової педагогіки, ідеї гуманізації, демократизації навчання й виховання, національного й духовного відродження українського народу, пріоритетної ролі українознавства як основного чинника етнічної соціалізації особистості, гармонії національних і вселюдських цінностей та інтересів.

Для розв'язання поставлених завдань застосовувались такі **МЕТОДИ** дослідження: конкретно-історичний і порівняльно-історичний аналізи джерел; типологізація; класифікація і

узагальнення матеріалів, які містяться в них; вивчення архівних даних, освітянської документації; аналіз літературних джерел з теорії та історії педагогіки.

Основою дослідження є **ДЖЕРЕЛА**, які поділяємо на три групи:

До першої групи входять архівні документи й матеріали, що висвітлюють історію розвитку культури, освіти і педагогічної думки цього періоду на західноукраїнських землях.

У другу групу входять оригінальні твори видатних діячів вітчизняної педагогіки, старовинні книги навчального характеру, пам'ятки філософської, богословської та історичної літератури даного періоду, а також етнографічні та фольклорні матеріали, які посилюють аргументацію ряду висунутих нами положень.

У третю групу входять дослідження з даної теми видатних українських та зарубіжних істориків-педагогів різних часів, окремі монографії, дисертації, автореферати, статті, що стосуються питань теми дисертаційного дослідження.

При всій різноманітності джерел і відібраних з них фактів, всі вони об'єднані однією метою, доповнюють один одного та складають основу для конкретного вирішення поставлених у дисертації завдань.

НАУКОВА НОВИЗНА дослідження полягає у розкритті змісту давньоукраїнської педагогічної культури з позицій об'єктивного аналізу розвитку школи й освіти на західноукраїнських землях у XVI-XVII століттях.

У дослідженні доведено, що розвиток педагогічної думки на західноукраїнських землях взагалі, як і розвиток освіти у західноукраїнських братських школах зокрема, виходив із засад народної педагогіки й ґрунтувався на принципах гуманізму, демократизму, природовідповідності, зв'язку виховання із життям, виховання в праці, врахування вікових, статевих та індивідуальних особливостей вихованців, системності й послідовності у навчанні й вихованні, єдності вимог і поваги до особистості, поєднання педагогічного керівництва з розвитком самостійного та ініціативного виховання.

Наукова новизна роботи визначається також тим, що в ній комплексно досліджуються й аналізуються з позицій сучасної теорії виховання чинники, які забезпечували збереження і розвиток духовності українського народу, формування національного характеру, де головною ознакою українця є релігійність і висока моральність, заснована на християнських засадах; у визначенні виховання як суспільного явища; у новому підході до проблеми виховання і обґрунтування моральних народно-християнських цінностей як універсального компоненту формування національної самосвідомості.

ТЕОРЕТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ роботи полягає в тому, що вона розкриває самотність розвитку вітчизняної педагогічної думки на західноукраїнських землях у XVI-XVII століттях і доводить наукову необґрунтованість тверджень окремих дослідників, які з певних міркувань перекручували істинну суть цього процесу.

Крім того, теоретичне значення дослідження полягає у розробці однієї з актуальних проблем сучасного розвитку освіти - виховання духовності молоді, використання національних культурних і духовних надбань із гармонійним поєднанням досягнень європейської цивілізації у теорії педагогіки та навчально-виховному процесі.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ результатів дослідження в тому, що зроблені автором висновки, викладені нові положення і фактичний матеріал можуть бути використані при написанні підручників і лекцій з історії української педагогіки, для проведення занять з історії вітчизняної педагогіки та історії вітчизняної культури, курсів народознавства та історії літератури, спецкурсів та спецсеминарів зазначеної проблематики. Документальні дані нададуть практичну допомогу в створенні експозицій історико-краєзнавчих музеїв, музеїв історії школи та освіти при педагогічних інститутах і школах, в лекційній пропаганді культурної та педагогічної спадщини нашого народу.

ВІРОГІДНІСТЬ РЕЗУЛЬТАТІВ дослідження забезпечується обґрунтованістю вихідних теоретичних положень, їх відповідністю сучасному рівню розвитку психолого-педагогічної науки і використанням комплексу методів дослідження, адекватних його меті та завданням; використанням даних архівів та досягнень сучасної історико-педагогічної науки.

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗДІЙСНЮВАЛОСЬ В ТРИ ЕТАПИ :

На першому етапі (1993-1994 рр.) визначались мета, гіпотеза і завдання дослідження, опрацьовувались архівні джерела, історико-педагогічна та методична література.

На другому етапі (1994-1996 рр.) досліджувались причини піднесення та процес розвитку освіти на західноукраїнських землях, творчість видатних педагогів та освітніх діячів минулого.

На третьому етапі (1996-1998 рр.) здійснювалась обробка та узагальнення результатів дослідження, перевірялась вірогідність висновків, зроблених дисертантом, проводилась систематизація матеріалу та підготовка тексту дисертації.

АПРОБАЦІЯ результатів дослідження проводилась у різноманітних формах: основні положення та висновки дисертації доповідались на міжнародних та міжвузівських наукових та науково-практичних конференціях- XXXVIII наукова конференція професор-сько-викладацького складу ЛДП імені Лесі Українки (Луцьк, 1992), Всеукраїнська науково-практична конференція (Умань, 1993), XXXVIII наукова конференція професорсько-викладацького складу (Луцьк, 1993), Міжнародна наукова краєзнавча конференція (Ізяслав, 1994), Міжнародна науково-практична конференція (Київ-Рівне, 1995), XLII наукова конференція професорсько-викладацького складу Волинського державного університету імені Лесі Українки (Луцьк, 1996); на засіданнях кафедри педагогіки і психології початкового і дошкільного навчання Волинського державного університету імені Лесі Українки. Матеріали дослідження запроваджувались у навчально-виховний процес Волинського державного університету імені Лесі Українки, СШ№24 м.Луцька, Волинського обласного ліцею природничого профілю в ході проведення лекцій, практичних і семінарських занять з історії української педагогіки, публікувались у науково-педагогічних та методичних журналах і збірниках "Рідна школа", "Шлях освіти", "Волинський науковий вісник", "Наукові записки аспірантів".

СТРУКТУРА ДИСЕРТАЦІЇ. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку основної використаної літератури.

ДЕКЛАРАЦІЯ ОСОБИСТОГО ВНЕСКУ ДИСЕРТАНТА. Робота виконана повністю самостійно.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У вступі обґрунтовується вибір теми та її актуальність, визначається об'єкт, предмет, мета, гіпотеза, завдання дослідження, основні положення, що виносяться на захист, розкривається методологічна основа дослідження та його вихідні положення, методи дослідження та джерела, визначається наукова новизна, теоретична і практична значущість результатів дослідження, обґрунтованість та достовірність наукових висновків і положень, висунутих автором, вказується, як проходила апробація результатів дослідження.

Перший розділ "Передумови активізації розвитку педагогічної думки на західноукраїнських землях у XVI-XVII століттях" складається з двох підрозділів.

У першому підрозділі "Педагогічна думка на західноукраїнських землях в умовах посилення католицької експансії" досліджується розвиток освіти й педагогічної думки на західноукраїнських землях, які знаходились під гнітом Польщі. В цьому підрозділі розкривається політика, яку проводили урядові кола Речі Посполитої та католицька церква по відношенню до української православної церкви, української національної освіти.

Правлячі кола Речі Посполитої, католицька церква проводили політику загального покатоличення й колонізації українського народу, духовного підкорення його. Становище української православної церкви було дуже важким. У XVI столітті православна церква на Західній Україні зазнала найбільшого занепаду і почала підноситись тільки в останній чверті цього століття під впливом національно-визвольної боротьби, коли українське громадянство відчуло і зрозуміло, що єдиний ґрунт, на якому можна освітньо згуртувати всі верстви населення - це національна православна церква.

Після удару по церкві єзуїти розгорнули на території Західної України широку освітню діяльність, намагаючись у своїх навчальних закладах виховати вірних і покірних слуг Ватикана. Єзуїтські навчальні заклади були відкриті в Ярославлі, Луцьку, Кам'янець-Подільському, Львові, Києві, Острозі, Ужгороді та інших містах. Навколо єзуїтських шкіл згуртовувались вчені богослови, які всіма силами проповідували католицизм, виступали проти православ'я, а також проти вітчизняних традицій виховання.

Крім того, в кінці XVI- на початку XVII століть свої школи починає створювати й уніатська церква. Згідно з королівським привілеєм 1613 року, уніатські школи прирівнювались до католицьких. Головним завданням уніатських шкіл, як і католицьких, було розповсюдження унії.

До недавнього часу було звичним рахувати, що прийняття унії сприяло покатоличенню українського населення і не принесло Україні нічого доброго. Проте це не так - прийняття унії мало

для України дуже велике позитивне значення. Найсвідоміші люди того часу боляче відчували занепад православної церкви, низький стан духовенства, недостачу освіти. Вони не бачили засобів, якими сама церква змогла б позбутись свого власного становища.

За унію промовляло також те, що Польська держава в разі прийняття унії мусила б змінити своє ставлення до української церкви. Повинні були б закінчитись переслідування, що їх терпіли православні. Українське духовенство дістало б рівні права з польським, не платило б податків, мало б своїх представників у сенаті, що надало б їм можливість брати участь у державному управлінні, в збереженні національної єдності, в піднесенні рівня освіченості українського народу. До того ж, не всі українці, що приймали унію та католицьке віровчення, обов'язково ідентифікували себе з поляками, часто вони це робили тільки частково. Відкриваючи уніатські школи і нібито сприяючи поширенню католицизму і вихованню учнів у дусі вірності римській курії, вони фактично ставили перед собою ціль - розповсюдження освіти на західноукраїнських землях з метою збільшення кількості високоосвічених людей, розуміючи, що тільки вони можуть протистояти наступові асиміляції. В результаті їх просвітницької діяльності створились умови для появи нової генерації української інтелігенції, для відновлення діяльності української національної церкви та національної школи.

Однак діяльність українських католиків переоцінювати також не варто, бо основна частина населення Західної України продовжувала дотримуватись православного віровчення, яке мало тут значні традиції і було пристосоване до місцевих умов. До того ж в умовах конфронтації між католиками та православними, далеко не все, що виходило від католиків (навіть якщо і мало проукраїнську спрямованість), сприймалось позитивно православними українцями. А саме в православному, а згодом також у греко-католицькому середовищі в основному формувалась українська національна свідомість.

В другому підрозділі "Вплив ідей Реформації та Відродження на розвиток освіти і педагогічної думки" намагаємось показати, що боротьба проти соціального та національного гноблення українського народу створювала сприятливий ґрунт для розповсюдження вільнолюбивих ідей італійських гуманістів на Західній Україні.

Одним із яскравих проявів проникнення ідей Реформації та Відродження на західноукраїнські землі було виникнення в силу історичних умов на цих землях протестантських шкіл. Протестантські школи створювались при дворах магнатів і шляхти, які підтримували Реформацію, утримувались при протестантських общинах. Їх засновники покладали на ці школи завдання розповсюдження реформаційних ідей і підготовку протестантських проповідників.

Протестантизм поширювався переважно в середовищі антитрадиціоналістів - людей, схильних до розриву із звичаями предків. До таких передусім належали українські шляхтичі, які здобули освіту в західноєвропейських університетах або в якийсь інший спосіб прилучились до цінностей латинської культури.

Антитрадиціоналізм протестантів звичайно мав для українців у тогочасних умовах антинаціональний аспект. Протестанти допомагаючи українським шляхтичам відійти від "некультурного" православ'я і прилучитись до модного релігійного руху, часто штовхали їх на шлях колонізації, а в перспективі - й покатоличення.

Проте, на нашу думку, було б несправедливо однозначно оцінювати роль протестантизму в справі ополячення й покатоличення української шляхти. Серед прихильників антитринітаризму були люди, що офіційно не поривали з православ'ям, як наприклад, князь К.Острозький, засновник славнозвісної Острозької школи-академії. З іншого боку, серед антитринітаріїв часто спостерігаємо вияви позитивного ставлення до української культури, а конфесійна індіферентність представників цієї течії дозволяла їм брати участь у полеміці з католиками, виступаючи на захист українських православних.

Крім того, не завжди перехід до протестантизму українських магнатів супроводжувався покатоличенням та колонізацією. Відомі випадки, коли українські магнати, приймаючи кальвінізм чи антитринітаризм, довгий час виступали ревними прихильниками даної віри, проте в час визвольної боротьби в першій половині XVII століття знову повернулись до православ'я.

Протестантський рух і протестантські школи на західноукраїнських землях у той час зіграли дуже важливу роль. Вони не тільки поширювали ідеї реформації, а й сприяли розповсюдженню освіти взагалі, що мало велике значення для розвитку української національної культури та освіти.

По-перше, вони виступили на захист православної церкви як національної "руської", тобто української, національної інституції. По-друге, вступаючи у полеміку з католицькою церквою вони сприяли становленню українського письменництва. По-третє, всіляко допомагали становленню української розмовної мови як мови літературної. По-четверте, їм належить цілий ряд наукових видань, у тому числі й українською мовою, які стали вагомим надбанням тогочасної української

культури. І хоча, по суті, ці школи переслідували насамперед тільки суто свої ідеологічні цілі, проте вони сприяли утвердженню раціоналістичного підходу до пізнання світу, формували у вихованців патріотизм, любов до рідної мови, до історії свого народу, допомагали розвитку української освіти і культури.

Другий розділ дослідження “Поєднання кращих здобутків української етнопедагогіки та світової педагогічної науки в західноукраїнських братських школах” складається з чотирьох підрозділів.

У першому підрозділі “Основні засади та передумови виникнення західноукраїнських братств і братських шкіл” зупиняємося на історіографії походження братств та братських шкіл, розкриваємо передумови та основні засади їх виникнення, доводимо, що це були традиційні інституції мирян, незалежно від їх класової приналежності, що це були осередки національної самоорганізації, які, поряд з релігійними, виконували також педагогічні, освітні, політичні, юридичні та інші суспільні функції.

Діяльність західноукраїнських братств, особливо суспільно-політична й громадсько-педагогічна, була багатогранною. Одним з головних засобів боротьби проти полонізації та покатоличення була організація братських шкіл. Починаючи з середини XVI і особливо на початку XVII століть, братства створили велику кількість своїх навчальних закладів - у Львові, Рогатині, Перемишлі, Комарно, Галичі, Дубецьку, Луцьку, Кам'янець-Подільському, Немирові, Кременці і інших містах. Вони зіграли провідну роль не тільки в розповсюдженні грамотності, в розвитку педагогічної думки на Україні, але і в пропаганді національно-визвольного руху на Україні.

Аналіз історико-педагогічних джерел дає можливість зробити виновок, що в XVI - XVII століттях для виникнення братств і братських шкіл склались такі передумови: релігійні, громадсько-політичні, морально-етичні, ідеологічні та психологічні.

У другому підрозділі “Утвердження і розвиток принципів гуманізму та демократизму в змісті освіти та в структурі організації навчання в братських школах” доводимо, що західноукраїнським братствам і братським школам належать великі заслуги в справі підвищення рівня освіти на західноукраїнських землях у XVI - XVII століттях. Братчики розуміли, що занедбання українським народом “науки” (тобто шкільної освіти) викликає й занепад самого народу, тому вони велику увагу приділяли заснуванню братських шкіл з метою поширення освіченості серед простого люду.

Розкриваючи зміст освіти в братських школах Західної України та структуру організації навчання в них, відзначаємо, що навчання та виховання в братських школах насамперед ґрунтувались на принципах народного навчання та виховання, що зміст освіти в братських школах Західної України ґрунтувався на принципах гуманізму та демократизму, що відображалось як в статутах та інших програмних документах братських шкіл, так і в самому змісті освіти та в структурі організації навчання в них.

Крім того, братчики добре розуміли, що рідна мова - то душа народу і якщо рідна мова загине - то загине і народ. Вивчаючи грецьку, латинську і польську мови, вони велику увагу приділяли і вивченню церковно-слов'янської та простої народної мови. Братчики не тільки застосовували простонародну мову в шкільному навчанні, але і писали нею книги з метою більшої доступності.

Вороги українського народу всіма засобами намагались довести, що проста мова не дозволяє розвивати науку. Але з аналізу фактичного матеріалу бачимо, що боротьба вчителів братських шкіл за навчання рідною українською мовою мала історично-прогресивний характер. Рідна мова давала можливість вченим того часу вийти за рамки релігійної догматики та схоластичної обмеженості і залучити широкі народні маси до науки та культури.

Крім вивчення простонародної української та церковно-слов'янської мов опанувались грецька, латинська, польська мови, основи математики та астрономії, елементи природничо-наукових знань, риторика та діалектика, музика, співи та віршоскладання. Потрібно відмітити, що навчання цим наукам проходило з урахуванням місцевих національних інтересів, дуже часто підпорядковуючись одній меті - виховати людей, які твердо стояли б на захисті інтересів свого народу, активно включались у національно-визвольну боротьбу проти польських завойовників.

Зміст та організація навчання в братських школах Західної України свідчать про те, що рівень освіти на початку їх діяльності піднявся на дуже високий щабель, який навіть дуже часто перевищував рівень освіти в західноєвропейських школах такого типу.

На нашу думку, це залежало від того, що західноукраїнські братські школи були не стільки опорою православної ортодоксальності, як це намагались зобразити деякі дослідники, скільки вогнищами вільнолюбивих ідей, спрямованих проти феодальних порядків, що відповідало вимогам того часу. Вчителі братських шкіл працювали в світлі цих вимог і були активними учасниками боротьби за поліпшення життєвих умов українського народу.

Ми не заперечуємо, що певний корисний досвід західноєвропейських шкіл не ігнорувалася організаторами і керівниками західноукраїнських братських шкіл. Поряд з цим вважаємо, що окремі елементи зарубіжних шкіл застосовувались братськими школами в переробленому вигляді, використовуючи лише те, що допомагало ідейній боротьбі братських шкіл проти покатоличення та полонізації. Але, на нашу думку, основа навчання в них була національна. В основі цієї системи навчання лежало два головних блоки. У перший входили загальноосвітні предмети, обов'язкові в усіх країнах світу і відомі з часів Київської Русі. Всі ці предмети вивчались на основі вітчизняного буття. У другий блок входили теоретичні, загальноосвітні, етнічно-філософські дисципліни, які також посідали чільне місце ще в освіті Київської Русі й були тісно пов'язані з власними педагогічними традиціями і педагогічним досвідом багатьох країн Сходу і Заходу. В західноукраїнських братських школах, як ми бачимо, зливаються потоки народної та академічної, вітчизняної й світової освіти на ґрунті утвердження історичної пам'яті, державного мислення та національної самосвідомості, забезпечення єдності, наступності і спадкоємності поколінь минулих, сучасних, майбутніх.

У третьому підрозділі “Узагальнення досвіду народного виховання та виховної роботи західноєвропейських шкіл у братських школах Західної України” показуємо, що братські школи Західної України були породжені грізною епохою визвольних змагань та сприяли консолідації української нації й відображали у своїй виховній діяльності мрії та сподівання українського народу, поєднуючи їх з передовими досягненнями людства в галузі виховання. Розвиваючи в своїй виховній роботі певні традиції минулого, вони активно впливали на розквіт нових ідей і самі створювали нові традиції. Саме тому, аналізуючи стан виховної роботи в братських школах, не тільки враховуємо матеріали, що характеризують виховну роботу в них, але беремо до уваги і ті глибоко патріотичні та вільнолюбиві настрої, які пронизували собою все життя українського народу XVI - XVII століть.

Розкриваючи зміст релігійного, морального, патріотичного, естетичного, трудового та фізичного виховання, у першу чергу апелюємо до чистих джерел народної творчості, показуємо, що виховна робота в західноукраїнських братських школах ґрунтувалась на народній педагогіці, на принципах народного виховання, вбираючи в себе також все те найкраще, що виробило людство в країнах Заходу і Сходу.

У четвертому підрозділі “Громадсько-педагогічна діяльність західноукраїнських братств та видатних культурно-освітніх діячів” доводимо, що про високий рівень освіти й культури на Західній Україні в XVI - XVII століттях свідчать не тільки велика кількість різноманітних шкіл (і братських, і католицьких, і уніатських, і протестантських), але і наявність друкарень, велика кількість видатних освічених людей й безліч написаних та виданих ними навчальних посібників та гострополемічних і художніх творів.

Здійснюючи певний аналіз деяких творів та навчальних посібників того часу, показуємо, що і підручники, і педагогічні та художньо-полемічні твори того часу носили яскраво виражений національний характер. Вони відображали прагнення українського народу до національного визволення, були пройняті гуманістичними та демократичними настроями українського народу.

ВИСНОВКИ

На основі аналізу й узагальнення результатів дослідження проблеми ми дійшли до таких висновків:

1. У XVI - XVII століттях на Західній Україні, як і в Україні в цілому, освіта та педагогічна думка досягнули певного прогресивного розвитку. Поступовий, проте неухильний економічний прогрес виробництва, розповсюдження ідей гуманізму, реформації та контрреформації, активізація антифеодальної й національно-визвольної боротьби створили можливість для якісних змін в освіті та педагогічній науці. Створювалась певно визначена система шкільного навчання й виховання, посилювалась роль школи в громадському та культурному житті українського народу, її зв'язок з громадсько-політичним і визвольним рухом.

2. Розповсюдження католицизму на західноукраїнських землях, просвітницька діяльність українських греко-католиків, виникнення та розвиток протестантських шкіл зіграли певну позитивну роль у розвитку української національної освіти, педагогічної думки та культури взагалі. Проте перебільшувати їх діяльність не слід, оскільки основне населення України продовжувало дотримуватись православного віровчення, яке мало тут стійкі традиції і було пристосоване до місцевих умов. І саме в православному середовищі здебільшого формувалась українська національна освіта, педагогічна думка, культура та національна свідомість.

3. Саме братства та їхні школи виступали як осередки національної самоорганізації та сприяли прогресу української національної школи і педагогічної думки. Проаналізувавши зміст освіти,

організацію навчально-виховного процесу в західноукраїнських братських школах, підручники та твори видатних учителів того часу, робимо висновок, що братські школи і українська педагогічна думка знаходились на значно вищому рівні, ніж аналогічні школи Західної та Східної Європи, і були не тільки опорою української православної ортодоксальності, а й вогнищами вільнолюбивих ідей, спрямованих проти феодальних порядків, і відповідали вимогам свого часу.

4. Навчальна і виховна робота в братських школах Західної України, як і в аналогічних школах Західної Європи, ґрунтувалась на релігійній основі, проте на протигагу західноєвропейським вона дуже часто виходила за рамки релігійності, ставала все більш світською і навіть входила в пряму суперечливість із повчаннями релігійних догматиків. Коренями ж своїми навчання і виховання в братських школах сягало в народну педагогіку, в досвід народної освіти та виховання, в самобутню українську педагогічну думку, одночасно вбираючи в себе все найкраще, що виробило в цій галузі людство в країнах Сходу і Заходу.

5. У справу розвитку освіти й національного виховання на західноукраїнських землях великий вклад зробили видатні просвітителі того часу, які займались написанням підручників, філософських, публіцистичних, полемічних, релігійних та художніх творів, займались видавничою справою. Це також у великій мірі сприяло розширенню освіченості серед українського простого люду та зростанню національної самосвідомості. Прогресивні педагоги, культурно-освітні діячі надихали народні маси на боротьбу проти соціального і національного гноблення, висували концепцію просвітництва, поширювали будительський рух. Своєю педагогічною і культурно-освітньою діяльністю вони боролися за освіту, розуміння народності у вихованні, за формування нової генерації української національної інтелігенції. У своїх ідеях вони вбачали майбутній прогрес української нації, торжество розуму і справедливості.

6. У XVI - XVII століттях західноукраїнські братські школи були основними освітніми, педагогічними та культурними осередками України, ідеологічними центрами та оплотом боротьби українського народу проти католицько-шляхетської експансії. Вони відіграли велику роль у визвольній боротьбі українського народу, зробили перші, можливо, найважчі та найважливіші кроки на шляху національного освітньо-педагогічного та культурного відродження українців. Пізніше, внаслідок об'єктивних соціально-економічних причин, ряд братств і братських шкіл не змогли утримати за собою завойованих позицій. Проте і в кінці XVII і у XVIII століттях цілий ряд братств і братських шкіл на західноукраїнських землях продовжували зберігати за собою важливе місце в громадсько-політичному та культурному житті українського народу, утверджуючи принципи національного патріотизму, гуманізму та демократизму.

СПИСОК РОБІТ , ОПУБЛІКОВАНИХ ПО ТЕМІ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Велемець О.В. Моральне виховання на традиціях народної педагогіки у західноукраїнських братських школах // Рідна школа.-1997.-№7 -8. - С.21-22.
2. Велемець О.В. Вплив ідей Реформації і Відродження на розвиток української культури і педагогіки // Шлях освіти.-1997.-№2.- С. 41-44.
3. Велемець О.В. Історіографія творчості Івана Вишенського та головні ідеї його публіцистики // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки.- Луцьк. - 1997.- №7. - С.31-32.
4. Велемець О.В. Трудове виховання в братських школах Західної України як продовження традицій народного виховання //Наукові записки аспірантів. - Зб. наукових праць.-Луцьк. - 1997.- №4.-С.8-10.
5. Велемець О.В. Ідеї демократичної педагогіки на західно-українських землях в XVI - XVII століттях // Матеріали XXXVIII наукової конференції професорсько-викладацького складу ЛДПІ імені Лесі Українки. - Луцьк.-1992. - С. 263.
6. Велемець О.В. Розвиток національної педагогіки на західноукраїнських землях в XVI - XVII століттях // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції.-Умань. - 1993. - С. 221-223.
7. Велемець О.В. Вклад І.Федорова в розвиток освіти та писемності на Україні // Матеріали XXXVIII наукової конференції професорсько-викладацького складу і студентів інституту. - Ч. 2. - Луцьк. - 1993. - С. 613.

8. Велемець О.В. Значення латинських шкіл для підвищення рівня освіти на західноукраїнських землях в XVI - XVII століттях // Матеріали Міжнародної наукової краєзнавчої конференції. - Ізяслав.-1994.-С.304-306.

9. Велемець О.В. Українські національні традиції у вихованні молодших школярів // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції.-Ч.1.-Київ-Рівне.-1995.-С.155-157.

10. Велемець О.В. Становлення і розвиток Статуту школи вищого типу при Луцькому братстві // Матеріали XLII наукової конференції професорсько-викладацького складу Волинського державного університету імені Лесі Українки.-Ч.2.-Луцьк.-1996.-С.73-74.

АНОТАЦІЯ

Велемець О.В. Розвиток освіти і педагогічної думки на західно-українських землях в XVI - XVII століттях .

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 - теорія та історія педагогіки. Національний педагогічний університет імені М.П. Драго-манова, Київ,1998.

В дисертації комплексно досліджуються і аналізуються фактори, які зумовили активізацію розвитку педагогічної думки на західноукраїнських землях в XVI - XVII століттях.

Дослідженням встановлено, що саме братства і їх школи виступили як осередки національної самоорганізації і української національної школи.

В результаті дослідження встановлено, що освіта і педагогічна думка на західноукраїнських землях в XVI - XVII століттях ґрунтувались на традиціях народного навчання і виховання, використовуючи все прогресивне, що напрацювало в цій галузі людство у країнах Сходу і Заходу.

Ключові слова: українська національна школа, освітня діяльність, національне виховання, народна педагогіка, західноукраїнське братство, братська школа.

АННОТАЦИЯ

Велемец А.В. Развитие просвещения и педагогической мысли на западноукраинских землях в XVI - XVII веках.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики. Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 1998.

В диссертации комплексно исследуются и анализируются факторы, обусловившие активизацию развития просвещения и педагогической мысли на западноукраинских землях в XVI - XVII веках.

Исследованием установлено, что именно братства и их школы выступили как очаги национальной самоорганизации и украинской национальной школы.

В результате исследования установлено, что просвещение и педагогическая мысль на западноукраинских землях в XVI - XVII веках основывались на традициях народного образования и воспитания, используя все прогрессивное, что выработало в этой сфере человечество в странах Востока и Запада.

Ключевые слова: украинская национальная школа, просветительская деятельность, национальное воспитание, народная педагогика, западноукраинское братство, братская школа.

ANNOTATION

Velemets A.V. The development of education and pedagogical idea in the west Ukraine in the XVI - XVII th centuries.

Master's thesis on the presentation thesis for the candidate's degree in the pedagogical sciences with the speciality 13.00.01 - theory and history of pedagogic. University named after M.P.Dragomanow, Kiew, 1998.

The factors, that stipulate the activisation of the development of education and pedagogical idea in the west Ukraine in the XVI - XVII th centuries are investigated and analised in the dissertation compositely.

The investigation ascerdains that had been fraternities and theis schools came out as the centres for national selforganisation and ukrainian national scool.

It is ascertained that education and pedagogical idea in the west Ukraine in the XVI - XVII th centuries were based on the traditions of the folk education and tringing up, using everything progressive, that the mankind had alone in this sphere in the countries of Orient and West.

Key words: Ukrainian national school, educational activity, national education, folk pedagogics, West-Ukrainian fraternity, fraternal school.

Підписано до друку 31.07.1998. Формат 60x84.

Ум. друк. арк. 1.0. Тираж 100 прим.

Віддруковано на "Deskjet 690 C"

Луцьк, ВДУ ім. Лесі Українки, Потапова, 9.